

простежує процес переростання їх у тоталітарні схеми буття. Це, у свою чергу, унеможливило реалізацію проекту «всебічного визволення».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Винниченко В. Відродження нації / Володимир Винниченко. – Київ. – Т. 3. – 501 с.
2. Винниченко В. Щоденник / Володимир Винниченко. – КІУС: Едмонтон, 1980. – Т.1. – 483 с.
3. Володимир Винниченко Публіцистика / За заг. ред. Віктора Бурбелі. – Нью-Йорк–Київ, 2002. – 371 с.
4. Володимир Винниченко: у пошуках естетичної, особистої і суспільної гармонії. Збірник статей / За заг. ред. Лариси Залеської Онишкевич. – Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США, 2005. – 279 с.
5. Громадсько-політична діяльність В. Винниченка (до 125-річчя від дня народження) / Збірник статей. – К.: ІПІЕНД, 2006. – 280 с.
6. Лисяк-Рудницький І. Суспільно-політичний світогляд В. Винниченка у світлі його публіцистичних писань / І. Лисяк-Рудницький // Сучасність. – 1980. – № 9. – С 66-78.
7. Петрів О.В. Екзистенціальні ідеї Володимира Винниченка у контексті європейської соціальної філософії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та історія філософії» / О.В. Петрів. – К., 2006. – 17 с.
8. Шаповал Ю. Доля як історія / Юрій Шаповал. – К.: Генеза, 2006. – С. 111-122.
9. Фур'є Ш. Вибрані твори в 3-х т. / Шарль Фур'є. – М.: Вид-цтво Академія наук СССР, 1951-1954. – Т. 1.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Матвєєва Ольга Олексіївна – аспірантка Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Наукові інтереси: винниченкознавство.

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЕКСПАТРІАНТСЬКОЇ ПРОЗИ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Наталя МАФТИН (Івано-Франківськ)

У статті проаналізовано жанрово-стильові особливості прози В. Винниченка, написаної на еміграції (повісті «На той бік» та роману «Поклади золота»). Доведено, що пошуки письменника на терені інтенсифікації стилю відбувалися через вплив на структуру жанру. Зокрема, увиразнення стильової експресії значною мірою зумовлене наявністю в повістевій та романній жанрових структурах елементів новелістичного типу художнього мислення.

Ключові слова: стиль, жанр, експатріантська творчість, стильова експресія

The article has analysed the genre and stylish peculiarities of V. Vynnychenko's prose, written in emigration (the story «On the other side» and the novel «Gold deposits»). It has been proved that writer's search of the intensification style have been realized by means of his influence on the genre structure. Particularly, the intensification of the style expression is determined mostly by the presence of the novel type elements of the artistic mode of thinking in the story and narration genre structures.

Key words: style, genre, expatriate activity, style expression.

Серед прикметних рис українського літературного процесу ХХ ст., у тому числі його початку, і таке явище, як емігрантська література – “література у вигнанні” (В.Ходасевич), що творилася в Галичині та діаспорних центрах у Польщі, Чехії, Франції. У період міжвоєнного двадцятиліття вона була скерована на реалізацію місії збереження національної самості, розв’язання актуальних проблем розвитку, серед яких – проблема пошуку “великого стилю” – «grand styl’ю», (Д. Донцов), що силою вираження, експресії поривав би з “пораженчеством” (Ю. Липа) минулого століття й відповідав би на запити нового часу, виклики, поставлені перед українськими митцями тривожною добою. Проза В. Винниченка не належить парадигмі “мистецтва войовничого”, однак митець, звернувшись до філософських проблем, що хвилювали Європу, торував українській літературі шлях на широкі європейські видноколи, розбудовував межі духовного простору своєї батьківщини. Експатріантська творчість одного з найавторитетніших українських письменників засвідчила не тільки поглиблення філософського аспекту його творчості, але також і пошуки, спрямовані на інтенсифікацію стилю. Тому порушена в статті проблема – з’ясування жанрово-стильових особливостей експатріантської творчості В. Винниченка та пошуків письменником засобів увиразнення експресії стилю – важлива в аспекті дослідження стильової динаміки української прози міжвоєнного двадцятиліття. Прикметно, що в такому аспекті (маємо на увазі інтенсифікацію стилю через дії на структуру жанру) ця проблема ще не була предметом спеціальних студій, хоча специфіка романного мислення В. Винниченка експатріантського періоду ґрунтовно досліджена в монографії Г. Сиваченко [8]. Завдання нашої статті полягає в з’ясуванні ролі елементів новелістичного типу художнього мислення в посиленні експресії стилю повісті “На той бік” та роману “Поклади золота”.

Повість “На той бік” (“Нова Україна”, Прага, 1923, ч.11, 12) стала першим експатріантським твором В. Винниченка. Автор дав доволі промовисту назву твору, символічний код якої розкривається на різних рівнях поетики сюжету й композиції. Передусім заголовок стає ядром фабули, покладеної в основу сюжету. Відтак набута ним метафоричність спрацьовує й на жанровому рівні, виразно натякаючи на детективно-пригодницький елемент. Адже колишнє світило медицини й ловелас, який старіє, викинутий на узбіччя життя революцією, погоджується кинутись у вир небезпечної пригоди – “на той бік”, де його власне життя може опинитися під загрозою, не тільки від захоплення вродою незнайомої жінки. Вернидуб не усвідомлює, що перейти кордон він прагне ще й тому, що хоче віднайти себе (по суті, це мандрівка на той бік себе самого – від маргінального статусу “колишнього світила медицини”, “старіючого ловеласа” – до центрального й значущого бодай у чиїсь пригоді). Однак символічний код заголовка уповні спрацьовує лише в кульмінаційній частині й вивільняє приховане досі від читача, однак таке властиве

Винниченкові-автору прагнення поставити персонажа віч-на-віч із власними “драконами підсвідомості”. Зрештою, “на тому боці” – влада більшовиків, влада, що якраз і сприяє вивільненню найбрутальніших інстинктів, тому “на той бік” може прочитуватись і як натяк на занурення в підсвідоме.

Початок твору натякає на жанрову парадигму традиційної для української класичної літератури повісті-тези (твір розпочинається з розмірковувань доктора про сенс людського життя), але з розгортанням сюжету повість набуває виразних ознак детективно-пригодницького жанру, причому різка “амплітуда коливань” характерна й для розвитку інтриги, і для розкриття внутрішнього світу персонажів. Якщо спочатку Вернидуб готовий ризикувати, аби допомогти Ользі лише перебратися на територію, захоплену більшовиками, тільки через обожнювання її краси, то, дізнавшись про справжню мету “місії” (молода жінка намагається потрапити в штаб південного фронту Червоної армії, щоб убити командуючого Машкова), він схиляється перед її патріотизмом і пропонує свою підтримку впродовж подорожі. Винниченко майстерно показує щирість намірів своїх персонажів, він правдиво змальовує ті безчинства, що творять більшовики на окупованій ними території, тому готовність персонажів на смерть в ім’я ідеї має переконливий вигляд – їхня позиція позбавлена дешевої патетики: “А ви коли-небудь думали, яке чуття повинно бути в людини, яка все життя пробула в ямі, яка чудом якимсь найшла змогу вилізти з неї й була скинена знову туди рукою, яка ніби має визволяти? Ви розумієте, яка ненависть повинна бути саме до Машкових і Леніних, які свою підлу, грабіжницьку, кацапську точку перехрещення сил виконують під прапором визволення? [2, с. 236]”. Та письменник-філософ робить акцент не на патріотичній домінанті: він прагне граничної “чесності з собою”, абсолютного оголення найпотаємніших порухів людських інстинктів, і зокрема чільного з них – інстинкту самозбереження, тому проводить персонажів через такі перипетії й випробування, у яких вони ледь не втрачають людського обличчя. Важливу роль відіграє тут і “внутрішній” сюжет твору – своєрідна діаграма світосприйняття: від “нової філософії життя”, яку виробив для самозбереження в умовах більшовицької окупації колись успішний доктор медицини – до досягнення через зустріч із Ольгою та несподіваної пригоди, що трапилась із ним “на тому боці”, істини: “є щось у житті, що більше за саме життя”. Однак спочатку доля зіграла з Верходубом злий жарт: його “ідею” випробувало на міцність саме життя. Винниченко зриває всі романтичні серпанки з найглухіших закутків людської душі. Саме цій меті слугує й композиція твору. У першій частині повісті персонаж перебуває в полоні чарів жіночої краси, власних сентиментально-розніжених спогадів і почувань (недаремно ж чарівну незнайомку він називає Наядою – сам доктор жартома пояснює Ользі особливу силу вічної жіночності істот, що були колись янголами: “Такі жінки стають божествами для чоловіків. За них убивають себе, їм моляться, приносять жертви, криваві, безкровні, всякі.

Сила жіночності в них така надлюдська, що за один дотик до них мужчина готовий прийняти всі муки, які може вигадати людина й диявол. Через них стають і героями, і злочинцями одні й ті самі люди” [2, с. 208]). Згодом, потрапивши до рук більшовицької банди, він утрачає свій оптимізм, його настрої й переконання бліднуть, доки не змінюються на абсолютно протилежні. На зміну зачарованості Ольгою приходить спочатку роздратування, а невдовзі й глуха ненависть: “Навіщо він зв’язався з цією невідомою, пришепелуватою, фанатичною дівчиною? [2, с. 268]”. Якщо в першій частині твору своєрідним лейтмотивом стає погляд “наяди” – “пара дивних, синіх очей”, що можуть підкоряти собі всіх і все, то в другій частині твору серед бруду й жорстокості дикунів-каторжан, якими і є “більшовицькі лицарі”, погляд викликає лише цинічні репліки й регіт. Цей лейтмотив поступається іншому, реалістичнішому – неприємному звукові гостріння кишенькового ножика (ним збирається бідолашна дівчина рятувати свою честь). Винниченко, як завжди, робить кожну деталь значущою й промовистою для вияскравлення художнього задуму: дівочий стан без корсета, випадкові дотики до нього в дорозі у першій частині твору хвилюють доктора, у другій же, коли доводиться тулитися на купці брудної соломи в більшовицькій тюрмі, викликає огиду: “Те, що без корсета, особливо було неприємне” [2, с. 275]. Персонаж тепер розуміє, що життя для нього – найважливіше, він прагне жити будь-якою ціною, навіть ціною зради. Від остаточного морального падіння Верходуба рятує тільки випадок: комісар, якому він збирається розповісти про свою “непричетність”, виїхав у якійсь важливій справі.

Слід зауважити, що на рівні поетики жанру саме задіяння випадковості як категорії буттєвого досвіду в сюжетному розгортанні тексту характерне для новелістичного типу художнього мислення (у той час як для жанру повісті важливим є причинно-наслідковий зв’язок). Випадковість зумовлює, зрештою, у повісті Винниченка всі сюжетні перипетії. Навіть трансформація поведінкової моделі персонажа відбувається завдяки випадку: Верходуб випадково побачив, як від конвульсивних ридань здригаються плечі тієї, котру він подумки називав “пришепелуватою фанатичкою”. І коли дівчина зізналася, що страшенно боїться смерті, “доктор раптом почув, як у серце прожогом з несподіваною силою ударила якась гаряча болюча хвиля, і все тіло стало дивно наливатися пекучим, дзвенячим жалем. Не стало Наяди, не стало Шарлотти Корде, не стало фанатичної дівчини. Тут коло нього лежала рідна-рідна йому істота, така самотня разом із ним, така упокорена, розчавлена, така засуджена на розп’яття” [2, с. 280]. Тваринне бажання вижити, що майже перемогло в душі доктора, трансформується в бажання врятувати близьку йому людину. Верходуб виявляє неабияку мужність, героїство й спритність, рятуючи Ольжине та власне життя. І коли померзлі й голодні втікачі відчули себе нарешті в безпеці, доктор тепер твердо знав, що життя – безцінне, однак усе ж таки є щось, за що можна його віддати.

Як бачимо, моделюючи сюжет свого твору в координатах жанру повісті, В. Винниченко задіює в структурі жанру елементи новелістичного типу мислення: адже мандрівка “на той бік” – це розповідь про неймовірну подію, що відбулася. І саме наявність таких елементів дає авторові змогу міцно стиснути пружину інтриги, показати персонажів у момент психологічного “зламу”, зрештою, навіть застосувати властивий новелістичному жанрові “вендепункт”. А це все разом спрацьовує на увиразнення експресії стилю, його динаміки.

Рисами новелістичного мислення виразно позначений і роман “Поклади золота”. Спочатку письменник планував дати назву новому творові “Загублений рай”, однак на час завершення роботи визріла інша назва, не менш промовиста й значуща для вияскравлення центральної ідеї. Щодо первісної назви, під якою виношувався задум роману, то вона, як слушно підкреслює Г. Сиваченко, виявила топос “втраченого раю” як психічну травму й глибинну “прафабульну основу” творчої долі письменників-експатріантів 20–30-х рр. Сам же Винниченко занотував у “Щоденнику”: “Здається, можна дати назву романові “Загублений рай”. Усі, вся Європа, всі класи й усі її члени тужать за тим раєм, з якого вигнав їх бог війни з вогненно-гарматним мечем. Кожен тужить за тою чистотою, незайманістю, яка була в нього. В кожного та чистота, той рай були різні, часто ворожі одні до одних, але вони були, як такі, чи здаються, що були, кожний знову-таки тужить по-своєму за загубленим” [5, с. 80].

Непроста доля вигнання судилася й самому романові: десять місяців рукопис пролежав у шухляді, аж доки харківське видавництво РУХ довідалося про новий твір шельмованого, але від того не менш популярного в СРСР автора. На прохання видавництва письменник надіслав рукопис в Україну. Однак надії Винниченка на друк роману не справилися: цензура протримала рукопис майже рік, після чого твір було заборонено друкувати. Партійні функціонери визнали його шкідливим для радянського читача, бо ж Винниченко, як було зазначено в рецензії, засудив “весь провідний зміст наших провідних думок”. І роман залишався в архівах письменника аж до 1988 року (діаспорне видання в Нью-Йорку). 1991 року твір вийшов російською мовою в Москві – “Золотые россыпи” (Чекисты в Париже)”. Український читач знайомий з романом за журнальною публікацією (Березіль, 1991. – №3–5).

“Поклади золота” – твір, що належить до нечисленної в українській літературі початку ХХ ст. жанрової парадигми “соціально-детективного” (Г. Костюк), “авантюрно-детективного” (Г. Сиваченко) роману. Українській дореволюційній літературі цей жанр був узагалі невідомим. У пореволюційну добу впровадив й утвердив його в нашій літературі саме Винниченко. Започаткований ним жанр уже в другій половині 20-х років знайшов своїх послідовників, серед яких – Ю.Смолич (“Фальшива Мельпомена”, “Господарство доктора Гальванеску”, “Останній Ейджевуд”) та

В. Владко (“Аргонавти всесвіту”). Однак в умовах тотального наступу соцреалізму цей жанр був приречений – його нове життя почалося аж у 60-х роках.

Винниченкові майстерно вдалася гостра фабула з незвичайними конфліктними ситуаціями, шахрайськими аферами. Тому Г. Сиваченко справедливо зауважує наближеність композиційно-сюжетної структури твору до пікаресного роману: “Однією з визначальних прикмет крутійського роману, особливістю його композиції є вставні новели, що входять одна в одну за принципом “матрьошки” [...]. Саме подібна пікаресна схема і покладена в основу “Покладів золота” [8, с. 115]. Митець потужного таланту з філософським підходом до світу й творчості, Винниченко вдало використав цю схему далеко не тільки задля зовнішнього ефекту незвичайного: вона слугує авторові для вияскравлення чільної соціальної, філософської й моральної проблематики доби.

Символіка назви роману закорінена в авторській рецепції України як світового скарбу духовних і матеріальних цінностей. Це також відкривається й центральним персонажам твору – Лесі (Ользі Іванівні) й акторові Нестеренку, котрий волею випадку опиняється в епіцентрі перетину інтересів як окремих шахраїв, так і потужних розвідок.

Усі сюжетні лінії, колізії й зіткнення персонажів моделюються автором довкола полювання за документами, що свідчать про відкриті в Україні в часи революції поклади золота: “І комбінатор Фінкель, і злодій-рецидивіст Крук, і колишній офіцер Терниченко, і чекіст Загайкевич, і чекістка “з психологією” Соня, яка живе під прізвиськом Кузнєцова, і сенатор Греньє – всі, хто виявився втягнутим у безкінечну коловерть навколо документів, у яких нібито приховано таємницю золотих покладів в Україні, поводяться згідно з правилами гри та містифікації” [8, с. 116]. Кожен із них має свої плани щодо скарбу – Терниченко мріє про “ательє щастя”, своєрідний шахрайський заклад, у якому людині даватимуть ілюзію щастя, Фінкель – про власне збагачення, сенатор Реньє – про міністерський портфель та славу рятівника Франції, економіка якої виснажена війною. Винниченко задіює в структурі роману суто новелістичний сюжетний принцип кумуляції – нанизування-поєднання однорідних подій і персонажів, наділених аналогічними функціями, що веде у фіналі до різкого сюжетного зламу. За добродієм Кавуненком, що є, на переконання всіх зацікавлених у справі українського золота, насправді чекістом Гунявим, котрий викрав документи й утік з України, таємно полюють дві групи: з одного боку, чекісти Соня й Загайкевич, з іншого – Фінкель, Крук, Терниченко, Леся, Греньє. Схема поведінки двох груп персонажів-антагоністів подібна: на противагу чекістці Соні, котра має звабити Гунявого й викрасти в нього документи, у структурі сюжетних ходів задіяно вродливу співмешканку Терниченка – Лесю. Однак дивна поведінка Гунявого викликає в Лесі співчуття, що згодом переростає в кохання. Карколомні погоні, закипання пристрастей, хитросплетіння

інтриг – і нарешті різкий сюжетний злам, суто новелістичний поворот, заснований на принципі “казусу”, непорозуміння, що перекреслює сподівання ласих на українське золото авантюристів. Усі почувають себе обдуреними, крім Лесі й Нестеренка, адже вони знайшли справжні поклади духовного золота – кохання й усвідомлення потреби повернутися на батьківщину.

Таким чином, у структурі роману, обтяжений, на перший погляд, кількістю персонажів, що з калейдоскопічною швидкістю змінюють рольові маски, важливу сюжетоорганізувальну функцію виконують елементи новелістичного типу художнього мислення. Саме завдяки вставним новелам Винниченкові вдається не заплутати читача в історіях перевтілень його персонажів, відтак – зберегти напругу викладу й динаміку розгортання подій. Важливу роль тут також відіграє суто новелістичний принцип кумуляції – нанизування-поєднання однорідних подій і персонажів, наділених аналогічними функціями, що веде у фіналі до різкого сюжетного зламу. Типово новелістичним є й різкий ситуативний поворот, заснований на принципі “казусу”, застосований автором у фінальній частині роману.

Отже, серед жанрово-стильових особливостей експатріантської прози В. Винниченка можна виділити двоєдиний вектор пошуків: поглиблення філософських начал (“Лепрозорій”, “Сонячна машина”) у поєднанні із зацікавленням авантюрно-детективним жанром (“На той бік”, “Поклади золота”). Саме зацікавлення останнім (ознаки цього жанру знаходимо і в композиційній структурі романів “Сонячна машина” та “Лепрозорій”) свідчить про пошуки прозаїком способів увиразнення експресії стилю. Прикметно, що інтенсифікація стилю (зокрема в проаналізованих нами творах) відбувається через вплив на структуру жанру: зокрема введенням елементів, характерних для новелістичного типу художнього мислення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білецький О. Літературно-критичні статті / О. Білецький. – К.: Дніпро, 1990. – 254 с.
2. Винниченко В. На той бік / Володимир Винниченко // Винниченко В.К. Раб краси: оповідання, повість, щоденникові записи. Для ст. шк. віку / упоряд., передм., приміт. В.Є. Панченка. – К.: Веселка, 1993. – С. 193–290.
3. Винниченко В. Поклади золота / Володимир Винниченко // Березіль. – 1991. – №3 – С. 20–119; №4. – С. 11–79; №5. – С. 13–76.
4. Гундорова Т. Модернізм як еротика нового: В.Винниченко і С.Пшибишевський / Т. Гундорова // Слово і час. – 2000. – №7. – С. 65–79.
5. Костюк Г. Про “Поклади золота” / Г. Костюк // Березіль. – 1995. – №5. – С. 76–84.
6. Мафтин Н. Експатріантська творчість Володимира Винниченка / Наталя Мафтин // Мафтин Н. В. Західноукраїнська та еміграційна проза 20–30-х років ХХ століття: парадигма реконквісти. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, 2008. – С. 125–141.
7. Сиваченко Г. Текст роману в контексті історії і долі / Г. Сиваченко // Вітчизна. – 1999. – №5–6. – С. 81–85.

8. Сиваченко Г.М. Пророк не своєї вітчизни. Експатріантський “метароман” Володимира Винниченка: текст і контекст / Г.М. Сиваченко. – К.: Альтернативи. – 2003. – 280 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мафтин Наталія Василівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: літературний процес 20–30-х років XX століття; поетика жанру новели.

ОТАМАНЩИНА ЯК ІСТОРИЧНЕ ЯВИЩЕ: ПОГЛЯД ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА ТА СИМОНА ПЕТЛЮРИ

Юрій МИТРОФАНЕНКО (Кіровоград)

У цій статті робиться спроба проаналізувати погляди двох лідерів Директорії на один з найсуперечливіших феноменів українського суспільного руху 1918 – 1919 рр.

Ключові слова: отаманщина, отаман, девіантність, Директорія, отаманські формування.

This article runs about the attempt to analyse the points of view of two leaders of the Directory at the most contradicting phenomenon of the Ukrainian public movement in 1918 – 1919.

The key words: atamanship, ataman, Directory, deviation, ataman's group.

Отаманщина як історичне явище Української революції доби Директорії лишається малодослідженою та контроверсійною проблемою в історіографії модерної української історії. Попри очевидну актуальність проблеми цей феномен як особливий відтінок Української революції вивчили недостатньо. Серед дослідників, які приділили значну увагу одній з найприкметніших рис доби Директорії, варто відзначити праці В. Винниченка [2], О. Вишнівського [3], М. Стахіва [18], В. Солдатенка [17], С. Литвина [9], Р. Ковалю [7], М. Середи [16]. Окремих аспектів історії отаманщини торкаються В. Лозовий [11], В. Сідак [15], П. Гай-Нижник [4], Я. Тинченко [19], М. Ковальчук [7], В. Лободаєв [10], Д. Архирейський [1].

Метою пропонованої наукової розвідки є спроба здійснити компаративістичний аналіз поглядів В. Винниченка та С. Петлюри на сутність отаманщини, її місце та значення в історії Української революції.

Джерельною базою статті є актові та наративні джерела, зокрема, праця В. Винниченка “Відродження нації”, у якій автор значне місце відвів аналізу процесів отаманщини. С. Петлюра не написав книги, присвяченої історії Української революції, однак з виданих ним наказів, текстів публічних виступів, епістолярної спадщини можна мати уявлення про його ставлення до цього історичного явища революційної доби [13, с.518 -521; 14; 4, арк. 40 зв].